

Działalność terminologiczna Hipolita Cegielskiego w świetle aktualnych zagadnień komunikacji specjalistycznej

Terminological work of Hipolit Cegielski from the perspective of topical research on specialized communication

Agnieszka BŁAŻEK

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza/ Adam Mickiewicz University, Poznań

E-mail: blazek@amu.edu.pl,

Abstract: This paper presents a historical figure of Hipolit Cegielski (1813-1868), a Polish entrepreneur and philologist, and analyzes his past terminological work (creation, development and maintenance of terminology of agricultural machinery) within a current framework of specialized communication. The analysis was conducted on four levels: the level of communicative acts, the level of agents, the level of microcommunity, the level of macrocommunity (Schubert 2007). The aim of the paper is to identify the facets of terminological work in a societal frame of reference.

Keywords: LSP, terminology, specialized communication, dynamic of terminological process, acceptance in language use.

Wstęp

Hipolita Cegielskiego (1813-1868) zapamiętano przede wszystkim jako wielkopolskiego organicznika, przemysłowca, założyciela przedsiębiorstwa, które ze sklepu wyrobów żelaznych w poznańskim Bazarze przerodziło się w potężny kompleks fabryczny produkujący maszyny rolnicze i lokomobile¹. Cegielski był jednak także aktywnym publicystą oraz społecznikiem, nauczycielem i naukowcem specjalizującym się w naukach filologicznych. Nadto uprawiał intensywną działalność tworzenia i propagowania nazw narzędzi i maszyn rolniczych (przede wszystkim własnego wyrobu), którą z punktu widzenia dzisiejszej nauki o terminach moglibyśmy nazwać działalnością terminologiczną².

Powyższe obszary działalności zawodowej Cegielskiego ściśle się ze sobą łączą, a sukces w sferze rozwoju fabryki maszyn rolniczych Cegielski zawdzięczał niewątpliwie także swoim kompetencjom filologicznym, które w ówczesnych warunkach społeczno-

¹ Fabryka ta w zmienionej formie przetrwała do dziś i działa jako Grupa Kapitałowa H. Cegielski-Poznań S.A. (<https://www.hcp.eu/>). [Pobrano 16.05.2023].

² S. Gruzca (2008: 17 i nast.) nazywa taką działalność nie-lingwistyczną praktyczną działalnością terminologiczną wskazując na jej przednaukowy charakter i jej charakter wyłączenie dziedzinowy. W toku artykułu wykażę jednak, że działalność Cegielskiego miała solidne podwaliny filologiczne, stąd będę ją nazywać w dalszej części artykułu „działalnością terminologiczną”.

politycznych wykorzystał w zakresie określanym dziś mianem komunikacji specjalistycznej.

W niniejszym artykule poddam analizie działalność terminologiczną Hipolita Cegielskiego z perspektywy modelu komunikacji specjalistycznej Klausa Schuberta (2007). Celem analizy nie są zagadnienia diachroniczne (np. przedstawienie i opisanie zmian terminologicznych) ani praktyczne (np. wskazówki dot. terminotwórstwa z zakresu techniki rolniczej), lecz identyfikacja pytań o charakterze teoriopoznawczym, jakie prezentowane tu zjawisko jednostkowe (działalność terminologiczna Hipolita Cegielskiego osadzona we współczesnej mu komunikacji specjalistycznej) rodzi dla badań nad komunikacją specjalistyczną dziś. Pytania będą zatem dotyczyły czynników, które są istotne dla wyjaśnienia społecznego funkcjonowania terminologii w komunikacji specjalistycznej.

1. Stwierdzenia teoretyczne

W zakresie funkcjonowania terminologii w komunikacji specjalistycznej można poczynić wstępnie następujące ogólne stwierdzenia teoretyczne:

- terminologia kształtuje się wraz z rozwojem danej dziedziny i wzrostem liczby osób komunikujących się przy jej użyciu;
- uczestnicy tej komunikacji to nie tylko specjaliści z danej dziedziny, ale i masy użytkowników wykorzystujących opracowane przez specjalistów rozwiązania np. techniczne.

Zadaniem terminologów jest:

- ustalić (zrekonstruować/zaadaptować) spójny system pojęć i terminów odzwierciedlający stan wiedzy;
- tworzyć i weryfikować terminy pod kątem kryterium poprawności językowej;
- prowadzić prace na rzecz jednolitości terminologii (normalizacja) z uwzględnieniem „normatywnej siły dyskursu” (specjalistycznego) (Ch. Galinski/ G. Budin 1999: 2194).

2. Metodologia

W analizie działalności terminologicznej Hipolita Cegielskiego posłużę się modelem Schuberta (2007: 246 i nast.). To model międzynarodowej komunikacji specjalistycznej, skonstruowany przede wszystkim dla obszaru translacji. Mimo to model ten można zastosować do analizy działalności terminologicznej z następujących względów:

- jest co do zasady modelem transferencyjnym (uwzględniającym funkcje komunikacyjne i kognitywne terminologii polegające na wytwarzaniu, porządkowaniu wiedzy i jej upowszechnianiu);
- komunikacja jest tu praktyką społeczną, tj. procesem, w którym nadawca i odbiorca nie są początkiem i końcem linearnej sytuacji komunikacyjnej, lecz są permanentnymi uczestnikami (aktorami) tego procesu dokonującymi (komunikacyjnych) praktyk specjalistycznych (tj. kierującymi się swoją wiedzą i umiejętnościami), ale działającymi pod wpływem pewnych okoliczności społeczno-kulturowych i w tych okolicznościach, konstytuując i zmieniając te okoliczności;

- skuteczność takiej komunikacji może być mierzona nie tylko skutecznością transferencji wiedzy, lecz konstytuowaniem, utrwalaniem i modyfikowaniem pewnego porządku społeczno-kulturowego (kultury specjalistycznej w rozumieniu H. Kalverkämpera (2004: 28)).

Poniżej (tabela 1) prezentuję model Schuberta, obejmujący cztery poziomy komunikacji specjalistycznej, które przedstawiam w powiązaniu z poziomami analizy działalności terminologicznej Hipolita Cegielskiego.

Poziom komunikacji specjalistycznej (Schubert 2007)	Działania analityczne
Poziom specjalistycznego działania komunikacyjnego	Prace terminologiczne Hipolita Cegielskiego
Poziom uczestników sytuacji komunikacyjnej	Rekonstrukcja wiedzy i umiejętności (kompetencji) uczestników komunikacji
Poziom wspólnoty lokalnej (mikropoziom wspólnotowy)	Identyfikacja sił dyskursywnych na poziomie lokalnym
Poziom wspólnoty językowej wzgl. etnospólnoty (makropoziom wspólnotowy)	Identyfikacja sił dyskursywnych na poziomie globalnym

Tab. 1. Poziomy komunikacji specjalistycznej wg Schuberta (2007: 243 i nast.) i odpowiadające im działania analityczne.

3. Poziom 1: analiza prac terminologicznych Hipolita Cegielskiego

Pierwszym zbiorem terminologii maszyn rolniczych autorstwa Hipolita Cegielskiego była publikacja „Narzędzia i maszyny rolnicze uznane za najpraktyczniejsze, a mianowicie, które we własnej wyrabia fabryce, opisał i rycinami objaśnił H. Cegielski, właściciel fabryki narzędzi i machin rolniczych w Poznaniu”. Jest to monografia, która ukazywała się odcinkami w wydawanym w Poznaniu czasopiśmie popularnonaukowym „Przyroda i Przemysł” w roku 1857. Zbiór ten osiągnął duży zasięg terytorialny dzięki jego kolejnym zaktualizowanym wydaniom, które ukazywały się w różnej formie. Trzy z nich (1858, 1862 i 1866) były katalogami firmowymi fabryki Hipolita Cegielskiego (ostatni z katalogów ukazał się już po jego śmierci). Wydawana w Warszawie „Gazeta Rolnicza” opublikowała natomiast tenże zbiór w roku 1863 jako bezpłatny dodatek, nadając mu tytuł szerszy niż dotychczasowe: „Praktyczna mechanika rolnicza w zastosowaniu do potrzeb ziemian polskich”. Publikacja poprzedzona jest wstępem redakcji gazety, w którym wyjaśniono przyczyny tej zmiany: była to powszechność uznania dla wartości dzieła Cegielskiego oraz systemowość opracowania, jak i szeroki zakres ujęcia tematu (por. H. Cegielski 1863: wstęp redakcji). Nietrudno zauważyć, że powyższa zmiana tytułu dzieła sprawia, że jego autorowi (Cegielskiemu) nie przypisuje się wyłącznie roli sprawnego w swym zawodzie wytwórcy narzędzi, lecz przypisuje się rolę autorytetu w dziedzinie rolnictwa (chodzi o narzędzia „zalecane do stosowania” na ziemiach polskich). Poniżej omówię pracę terminologiczną Hipolita Cegielskiego w oparciu tę właśnie publikację.

Makrostruktura dzieła odzwierciedla sposób i stopień uporządkowania terminologii mechaniki rolniczej. Cegielski wyróżnia 110 nazw³, porządkując je według kryteriów onomazjologicznych odzwierciedlonych w 30 terminach rodzajowych. Nazwy te podzielone są na dwie grupy: narzędzia rolnicze (1. pługi; 2. zgłębiacze, spulchniacze, obsypywacze i wypielacze; 3. drapacze, brony, walce, znaczniki) oraz maszyny gospodarskie (1. siewniki; 2. maszyny żniwne; 3. maneże i lokomobile; 4. młockarnie, wialnie i arfy; 5. siewczarnie, siekacze i szarpacze; 6. gniotowniki, śrótowniki [pisownia oryg.] i młynki pytlowe; 7. torfiarki i sączkarnie; 8. pompy i sikawki; 9. różne maszyny i narzędzia pomocnicze; 10. wozy i narzędzia przewozowe). Pomysł uporządkowania nazw i stworzenia opisów (definicji) produkowanych przez siebie maszyn rolniczych Cegielski prawdopodobnie zaczerpnął z pruskich i angielskich katalogów firmowych⁴, a także popularnych w owym czasie pozycji książkowych⁵, adaptując na potrzeby języka polskiego istniejące w innych językach wzorce tekstowe⁶. Świadczyć może o tym porównanie układu katalogu Cegielskiego z rozdziałem dotyczącym narzędzi rolniczych w wydanym w 1858 roku przez Dezyderygo Chłapowskiego popularnym na ziemiach polskich podręczniku „O rolnictwie”. Dobór i uporządkowanie nazw są tam naznaczone systematyką indywidualnego wywodu autora, a siatka nazw nie nosi znamion systemowości.

Ze względu na niewielki zakres materiału porównawczego trudno jest z dzisiejszego punktu widzenia jednoznacznie ocenić, jaki wkład wniósł Cegielski w rozwój oryginalnych terminów lub dostosowanie funkcjonujących/zapożyczonych terminów do wymogów języka polskiego. Można jednak dokonać takiej oceny pośrednio, przez obserwację regularności materiału terminologicznego. Przykłady takich regularności zaprezentuję poniżej, poprzedza je ogólna charakterystyka materiału terminologicznego w ujęciu ilościowym przedstawiona w tabeli 2.

Typy terminów H. Cegielskiego ze względu na ich strukturę słotwórczą	Liczba
terminy nie pochodne słotwórczo	13
derywaty morfologiczne	25
złożenia	2
kalki terminologiczne	3
derywaty składniowe (skupienia terminologiczne)	89
Łącznie	132

Tab. 2. Typy terminów H. Cegielskiego w publikacji „Narzędzia i maszyny rolnicze...” wyróżnione ze względu na ich strukturę słotwórczą.

³ W omawianej publikacji Cegielski wyodrębnia terminy w tekście najczęściej graficznie a) za pomocą kursywy, umieszczając termin b) na początku artykułu hasłowego lub c) jako opis ryciny. Pierwszych dwóch kryteriów nie stosuje jednolicie, dlatego za podstawę ustaleń ilościowych w niniejszym badaniu przyjęto trzecie z kryteriów. Liczbę tę uzupełnia 30 terminów rodzajowych zidentyfikowanych w nagłówkach rozdziałów. Oba zbiory częściowo się pokrywają tworząc łącznie 132 odrębne jednostki terminologiczne.

⁴ Według podobnego wzorca katalog sprzedawanych przez siebie maszyn rolniczych zestawił działający w Londynie Dom Handlowy J.A. Raczyński (J.A. Raczyński 1860).

⁵ Por. np. „Schlipf's populäres Handbuch der Landwirtschaft“. Książka jest (wydawany do dziś) podręcznikiem rolnictwa i zawiera opis maszyn rolniczych w rozdziale „Bearbeitung des Bodens” [pol. *obróbka gleby*] (por. Schlipf 2010 [131898: 30–56]).

⁶ Hipoteza ta wymagałaby dalszych badań.

I tak np. systemowość derywatów morfologicznych prezentowanych w zbiorze Cegielskiego pozwala wyciągnąć wnioski o ich intencjonalnym tworzeniu zgodnie z wymogami systemu języka polskiego. Oto kilka przykładów:

Derywaty z formantem „-wnik” (*przeznaczony do robienia czegoś z czegoś innego*)

- gniotow**nik** (maszyna od zgniatania ziemniaków na karmę) ;
- śróto**wnik** [pisownia oryg.] (maszyna do śrutowania ziarna na paszę);
- parow**nik** (maszyna do sparzania warzyw na karmę).

Derywaty z formantem „-acz” (*coś, za pomocą czego wykonuje się coś innego*)

- spulchni**acz**;
- zgłębi**acz**;
- obsypyw**acz**;
- wypiel**acz**.

Systemowość zauważalna jest także w dwóch spolszczeniach terminów obcojęzycznych pochodzenia łacińskiego przejętych za pośrednictwem języka niemieckiego:

- ekstyrpator (niem. Extirpator);
- skaryfikator (niem. Skarifikator).

Termin „ekstyrpator” został ponadto dostosowany do języka polskiego pod względem ortograficznym. Świadczy o tym porównanie ze wspomnianym tu już podręcznikiem do rolnictwa Dezyderego Chałpowskiego, w którym autor używa nazwy „extyrpator” (D. Chałpowski 1858: 19).

W podobnie pośredni sposób można ocenić oryginalność pracy terminotwórczej Cegielskiego w odniesieniu do tworzenia terminów wieloczłonowych (skupień terminologicznych). Dominują tu (56) wyrażenia motywowane (najczęstsze motywy: przeznaczenie, cel, budowa, rodzaj napędu) np. sikawka *ogrodowa*, gniotownik *do obroków*, buszka *dwukolna*, magiel *mechaniczna*. Dużą część zbioru (33) stanowią nazwy eponimiczne, z których można wyłonić względnie jednolite schematy nazwotwórcze np. pług *hohenheimski*, mniejszy; ruchadło *czeskie*; śrótownik [pisownia oryg.] *berliński*, kosiarka *systemu Wooda*, siewnik *systemu Robillarda*, wypielacz *podług Howarda i Ransoma*, pług *Howarda*. Wskazane powyżej techniki terminotwórcze nie odbiegają od współczesnych zaleceń terminotwórstwa.

Oryginalność i jakość działań normalizacyjnych Cegielskiego na nazwach wieloczłonowych można jednak dopiero stwierdzić w bezpośrednim ich porównaniu z nazwami zaczerpniętymi z wydanego w 1860 r. w Londynie „Katalogu ilustrowanego machin i narzędzi rolniczych fabrykacji angielskiej” autorstwa J.A. Raczyńskiego. W tabeli 3 zestawiono trzy przykłady nazw maszyn o przybliżonej budowie.

Raczyński (1860)	Cegielski (1863)
wydoskonalony wał, z wielu ścieśnionych kół składający się	walec żelazny pierścieniowy
machina do oczyszczenia i przewijania zboża	młockarnia z wialnią
przenośna parowa machina z cylindrem zewnętrznym	lokomobila

Tab. 3. Porównanie nazw maszyn o przybliżonej budowie u J.A. Raczyńskiego (1860) i H. Cegielskiego (1863).

Podczas gdy prezentowane tu wieloczłonowe nazwy Raczyńskiego wykazują bardzo rozbudowany, tekstowy charakter, wieloczłonowe nazwy Cegielskiego noszą znamiona normalizacji w zakresie członu określanego frazy („wydoskonalony wał” vs. „walec”; „machina do oczyszczenia zboża” vs. „młockarnia”) oraz w zakresie członu określającego frazy („z wielu ścieśnionych kół składający się” vs. „pierścieniowy”). Ostatni przykład pokazuje natomiast zapożyczenie z języka niemieckiego odłacińskiego terminu „Lokomobile” trafnie semantyzującego znaczenie „przenośnej parowej maszyny” i dostosowanie go do systemu języka polskiego („lokomobila”).

Cegielski odnotowuje także wiele dubletów terminologicznych (20), posługując się zwykle odpowiednimi wyrażeniami metakomunikacyjnymi przy ich prezentacji, co również należy odnotować jako wkład w systematyzację terminologii, np.:

- pług do nowin czyli darnowiec;
- szarpacz czyli rozdrabniacz Bentalla także rozbryjaczem zwany;
- spulchniacze czyli skaryfikatory;
- wypielacz angielski pielnikiem zwany.

W zakresie mikrostruktury zbiorów Cegielskiego cechuje się dwudzielną budową. Każdy rozdział książki rozpoczyna się opisem o charakterze podręcznikowym przedstawiającym fragment systemu terminologicznego z użyciem terminów rodzajowych wskazujących na obiekty wyjściowej klasy taksonomicznej (np. rozdział 1 – pługi). W następnej kolejności konkretne artykuły hasłowe prezentują obiekty zaszeregowane do tej klasy, określane każdorazowo odrębnymi jednostkami terminologicznymi. Poniżej prezentuję przykład artykułu hasłowego „Pług Howarda” (H. Cegielski 1863: 22 i nast.), który opatrzyłam odsyłaczami numerycznymi wyróżniającymi wyodrębnione typowe części hasła: termin hasłowy [1], opis budowy narzędzia lub maszyny rolniczej [2], opis zastosowania [3], ocena przydatności [4], informacja o rozpowszechnieniu [5], rysunek poglądowy, cena [6], informacje o możliwości zakupu [7]. Odsyłacz numeryczny jest każdorazowo poprzedzony podkreśleniem, do którego się odnosi.

„Pług Howarda [1] zjednał sobie dokładnością a nawet pięknnością wykończenia, łatwością i regularnością w odkładaniu skiby [4], tyle sławy i tyle po różnych wystawach odebrał nagród [5], że go większa Fabryka pominąć nie może. Wyrabia go też Fabryka moja, poleca go wszakże z tém wyraźnem nadmienieniem, że jak dla ludzi naszych, jak dla bydła krajowego, uważa go za zbyt ciężki [4], a fabrykację jego, a nawet reparację dla kowali krajowych, z zasadami budowy pługa sztucznego nieobeznanych, za zbyt

trudną [4], a samo narzędzie to dla stosunków tutajszych za zbyt drogie [4]. Jest on cały żelazny; płóz, przeszło 30 cali długi, równie jak słupica, są z żelaza lanego; odkładnia albo z cienkiego żelaza lanego, albo z grubiej blachy; z resztą wszystko jest z żelaza kutego [2]. Lekkość oporu, przy głębokości 8-9 cali, i przy materialnej swój ciężkości, winien dłużej płytko wygiętej odkładni [2, 3]. Ma on także tak nazwany Podornik, t.j., jak gdyby drugi mały ustrój płózny przed krojem, który idąc naprzód znacznie mielej, rzryna i przewraca pierwej wierzchnią warstwę roli ze ścierniskiem i wszelkim porostem, którą zaraz główna skiba zagrzebuje [2, 3]. Podornik podobny da się do każdego innego pługa dorobić.

Waży pług Howarda około 290 funtów [2].

Kosztuje w Z.R.P.L. Ostrowskiego i Spółki w Warszawie [7] rs. 37 kop. 60 [6].”

Wyróżnione w strukturze powyższego artykułu hasłowe elementy nie mają charakteru usystematyzowanego, tj. brak jednolitej językowej i graficznej formy prezentacji tych elementów obowiązującej w całej publikacji. Wyjątek stanowią trzy elementy: rysunek pogładowy, informacja o cenie i możliwości zakupu, których jednolitość uzasadniona jest nadrzędnym celem publikacji. Należy w tym miejscu przypomnieć, że publikacja Cegielskiego nosi wprawdzie (ujawniane w także w niniejszym artykule) znamiona dzieła leksykograficznego wzgl. terminograficznego, została jednak wydana jako katalog firmowy.

Pogłębiona analiza mikrostruktury dzieła Cegielskiego wykracza poza cele niniejszego artykułu, warto jednak zauważyć cechę charakterystyczną stylu Cegielskiego, a mianowicie metakomunikacyjne odwołania do stanu wiedzy potencjalnych odbiorców jego zbioru oraz stanu rzeczy w ówczesnym rolnictwie np.

(...) jak dla ludzi naszych (...);

(...) jak dla bydła krajowego, uważa go za zbyt ciężki (...);

(...) narzędzie to dla stosunków tutajszych (...) zbyt drogie (...);

(...) uważa (...) reparację dla kowali krajowych, z zasadami budowy pługa sztucznego nieobeznanych, za zbyt trudną (...).

W ten sposób Cegielski opisuje terminy nie tylko w stosunku do innych terminów systemu terminologicznego, lecz także w stosunku do konkretnych działań specjalistycznych odbywających się w konkretnych warunkach.

4. Poziom 2: rekonstrukcja wiedzy i umiejętności (kompetencji) uczestników komunikacji specjalistycznej

Na poziomie 2 analizy zrekonstruję kompetencje Hipolita Cegielskiego w zakresie badanej komunikacji specjalistycznej w podziale na kompetencje filologiczne oraz kompetencje w zakresie mechaniki rolniczej. W odniesieniu do pozostałych uczestników komunikacji stwierdzam jedynie, że okres połowy XIX wieku w Wielkim Księstwie Poznańskim to czas wzrostu produkcji żywności, rozszerzenia charakteru gospodarstw rolnych, a tym samym wzrostu zapotrzebowania na wiedzę z zakresu rolnictwa oraz maszyn i urządzeń rolniczych.

Dorobek Hipolita Cegielskiego jako nauczyciela, naukowca i przedsiębiorcy został opisany całościowo w poświęconych mu biografiach (Z. Grot 1947, 1980; M. Rezler 2000) oraz – co do wybranych zakresów – w opracowaniach przyczynkowych (L. Sło-

wiński 1980; I. Lewandowski 2013). Publikacja Grota z 1947 zawiera także obszerne materiały źródłowe. Prace te pozwalają właściwie zrekonstruować kompetencje Hipolita Cegielskiego w oparciu o informacje, kiedy i jak kompetencje te mogły się wykształcić oraz jakie były ich przejawy (dzieła).

Żadna z biografii Hipolita Cegielskiego nie zawiera informacji na temat początków jego edukacji. Nie wiadomo, czy uczęszczał do szkoły wiejskiej, czy przygotowywany był w domu. Pewnym jest jednak, że w wieku 14 lat zaczął naukę w tzw. szkole w Trzemesznie, gdzie wśród przedmiotów szkolnych znajdowały się trzy języki obce: niemiecki, francuski i łacina. Po ukończeniu tej szkoły w roku 1830, Cegielski zaczął uczęszczać do gimnazjum św. Marii Magdaleny w Poznaniu. Tam uczył się łaciny (7 h/tydz.), greki (5 h/tydz.), niemieckiego (5 h/tydz.) i francuskiego (2 h/tydz.). W czwartej klasie językiem wykładowym był niemiecki, a pensum języków klasycznych nieco większe⁷. W nauce łaciny nadal kładziono największy nacisk na gramatykę, czytanie i interpretację dzieł klasycznych (Cycerona, Horacego, Tacyta, Homera, Ksenofonta itp.) oraz uczenie się na pamięć sentencji (I. Lewandowski 2013: 144 i nast.). Każdy rok gimnazjum Cegielski kończył z bardzo dobrymi lub dobrymi ocenami z przedmiotów filologicznych, także wyniki maturalne świadczą o predylekcji Cegielskiego do języków obcych (por. Z. Grot 1947: 25 i nast.). Potwierdzeniem tego jest również mowa pożegnalna wygłoszona przez Cegielskiego w imieniu abiturientów podczas uroczystości zakończenia roku szkolnego o znamienym tytule: *De studii philologici praestantia (O wyższości nauk filologicznych)*.

Po ukończeniu edukacji w gimnazjum św. Marii Magdaleny Cegielski rozpoczął studia na wydziale filozoficznym Uniwersytetu Berlińskiego. Jego celem było uzyskanie wykształcenia umożliwiającego mu zdobycie posady nauczyciela języków klasycznych, choć studia obejmowały także zagadnienia filozoficzne i historyczne. W Berlinie Cegielski słucha wykładów doskonałych badaczy języków. Należeli do nich Karl Gottlob Zumpt, specjalista w zakresie łacińskiej gramatyki i literatury, Karl Wilhelm Heyse, wykładowca kultury antycznej i gramatyki filozoficznej, wreszcie Franz Bopp, twórca nowoczesnej lingwistyki i gramatyki porównawczej (por. I. Lewandowski ebd.: 146). Pod kierunkiem tego ostatniego pisze pracę doktorską *De negatione (O negacji)*, która – pozytywnie oceniona – ukazała się drukiem w Berlinie w 1840 r. Dysertacja ma charakter filologiczny, dokładniej – gramatyczny i językoznawczy, z podbudową filozoficzną o odcieniu heglowskim (ebd.: 149). Kwestię negacji Cegielski omawia odwołując się do języków: sanskryckiego, greckiego, łacińskiego, niemieckiego, francuskiego, języków słowiańskich, w tym polskiego.

W czasie studiów Cegielski ze względu na zobowiązania stypendialne względem władz pruskich w Poznaniu składa prace stypendialne, głównie na tematy filologiczne. Jest wśród nich także rozprawa *Über Johann Kochanowski als lirischen Dichter, und sein Verhältniss zum sechzehnten Jahrhundert*. Jest to analiza treści i znaczenia twórczości lirycznej Kochanowskiego. Pracę tę Cegielski w późniejszych latach przełożył na język polski i publikował odcinkami jako swego rodzaju debiut naukowy w czasopiśmie *Przyjacielu Ludu* (nr 2–7/1857). Kolejne prace powstają już po uzyskaniu uprawnień nauczyciela języków obcych i podjęciu najpierw praktyki, a potem pracy w Liceum św. Marii Magdaleny w Poznaniu, gdzie uczył łaciny, greki, języka polskiego i geografii.

⁷ Na podstawie planów lekcyjnych Hipolita Cegielskiego (Z. Grot 1947: 248–252).

Już jako nauczyciel dokonuje z uwagi na istniejące zapotrzebowanie adaptacji niemieckiego podręcznika do gramatyki języka greckiego Raphaela Kühnera i wydaje go w 1843 r. pod tytułem „Gramatyka języka greckiego. Podług Kühnera wyłożona przez H. Cegielskiego Doktora Filozofii”. W swojej adaptacji Cegielski nie tylko dokonał skrótów i streszczeń, ale wyraźnie dostosował podręcznik do języka polskiego i potencjalnych odbiorców: „starałem się rzecz wyłożyć po polsku jasno i zrozumiale, mając na uwadze usposobienie młodzieży z tych klas, dla których książka ta jest przeznaczona” (H. Cegielski 1843 za: I. Lewandowski 2012: 151). Lewandowski (ebd.: 152) przedstawia ciekawe uwagi płynące z analizy tego podręcznika, które wydają się być trafne także w stosunku do późniejszych prac terminologicznych Cegielskiego:

Zastosowana przez Cegielskiego polska terminologia gramatyczna co do niektórych pojęć wydaje się nam dzisiaj mocno przestarzała. Uwidacznia się w niej jednak pewna dążność autora do polonizowania terminów łacińskich czy niemieckich. I tak deklinację nazywa „przypadkowaniem” (...) tworzenie czasów – „czasowaniem” (...) Czasem używa podwójnej terminologii: reduplikacja, czyli podwojenie (...) przypadkowanie, czyli deklinacja (...).

Z punktu widzenia kompetencji filologicznych ważną publikacją Hipolita Cegielskiego była pozycja „O słowie polskim” (wydana najpierw w czasopiśmie *Orędownik Naukowy* nr 32–38/1842 r., a następnie w formie książkowej w roku 1852). Rozprawa miała na celu zbadanie natury i budowy oraz usystematyzowanie polskich czasowników. Cegielski pokazuje w tej pracy zdolność do ujawniania regularności językowych oraz ich typologizowania w oparciu o wiedzę na temat gramatyki porównawczej nabytą podczas studiów w Berlinie. Z polemiki zamieszczonej we wstępie do książkowego wydania pozycji wynika, że wiedza filologiczna Cegielskiego jest szersza niż ta, którą prezentuje w książce, i obejmuje także zagadnienia słowotwórstwa, które są kluczowe dla prac terminotwórczych (H. Cegielski 1852: 13).

Jak widać, Hipolit Cegielski dysponował zarówno rozległą wiedzą, jak i umiejętnościami filologicznymi. Swoją znajomość języków obcych potrafił wykorzystać do autorских adaptacji w języku polskim obcojęzycznych (niemieckojęzycznych) opracowań. W działaniach tych towarzyszyła mu refleksja metajęzykowa, którą ujmował także w opracowania naukowe. Okres kształtowania kompetencji filologicznych przypada przede wszystkim na czas nauki w gimnazjum, studiów a także pracy jako nauczyciel. Czas ten trwa do 1846 r., gdy władze pruskie odbierają Cegielskiemu prawo wykonywania zawodu nauczyciela na skutek odmowy dokonania rewizji w domach swoich uczniów podejrzanych o spiskowanie.

Sytuacja finansowa i rodzinna, w jakiej znalazł się Cegielski po odebraniu mu prawa wykonywania zawodu nauczyciela, zmusza go do natychmiastowego podjęcia próby przekwalifikowania się. Wybór pada na handel. Chcąc rozwinąć właściwe kompetencje Cegielski wyjeżdża do Berlina, gdzie rozwój handlu i przemysłu jest bardzo prężny. Praktykuje tam w firmie Jacob Ravene Söhne, w jednym z największych berlińskich przedsiębiorstw trudniących się handlem wyrobami żelaznymi w Berlinie. Niestety nie wiadomo, czym dokładnie zajmował się Cegielski w tym czasie. Zapewne jednak nie ograniczał gromadzenia wiedzy na temat handlu żelazem do pobytu w zakładach Ravenego. Czas spędzony w Berlinie (siedem tygodni od lipca do września 1846 r.) przeznaczal z pewno-

ścią także na obserwację pionierskich dokonań tamtejszego przemysłu w fabrykach należących do takich osób jak Friedrich Egells (właściciel odlewni żelaza przy Oranieburger Tor), August Borsig (założyciel słynnej na całą Europę fabryki parowozów) czy Christian Beuth (założyciel *Gewerbeinstitut*, protoplasta uczelni politechnicznych) (Z. Grot 1980: 86).

Cegielski już we wrześniu 1846 r. otwiera w poznańskim Bazarze sklep „Handel żelaza”, a w latach 1850-1859 przechodzi w niezwykłym tempie drogę od właściciela warsztatu naprawczego, w którym naprawiano maszyny sprowadzane z niemieckich i angielskich fabryk, przez właściciela manufaktury maszyn i narzędzi rolniczych przy ul. Koziej w Poznaniu otwartej w 1855 r., w której produkuje 106 różnych maszyn, aż do produkcji przemysłowej, którą umożliwia mu budowa i uruchomienie w 1859 r. odlewni żelaza przy ul. Strzeleckiej w Poznaniu. Cegielski w tak krótkim czasie zgłębił tajniki techniki na tyle dobrze, że sam podejmował się modernizacji swoich maszyn i dostosowania ich do warunków polskich ziemian. Oceną kompetencji technicznych Cegielskiego niech pozostanie duże uznanie odbiorców dla produkowanych maszyn. To właśnie dzięki temu uznaniu Cegielski mógł uruchomić swoje składy nie tylko w Wielkopolsce, lecz także na Pomorzu i w Królestwie Polskim, a także w Petersburgu, Rydze i Moskwie.

5. Poziom 3: identyfikacja sił dyskursywnych na poziomie lokalnym

Na tym poziomie zidentyfikuję siły, które oddziaływały na upowszechnienie wyników pracy terminologicznej Hipolita Cegielskiego. I tak na akceptację wyrobów fabryki Cegielskiego, na zakres terytorialny ich użytkowania i – co tutaj najważniejsze – na posługiwanie się nadanymi im nazwami oddziaływały też siły dyskursu lokalnego, które nacechowane były bezpośrednią akceptacją dla samego Hipolita Cegielskiego żywo uczestniczącego w tym dyskursie. Poniżej wymienię kilka zidentyfikowanych przykładów takich właśnie sił:

- **Utożsamianie działalności Hipolita Cegielskiego z ideą działalności Bazaru**

Bazar Poznański to miejsce wzniesione w latach 1838-42 z inicjatywy Karola Marcinkowskiego, jednego z pionierów prac organicznych na terenie Wielkiego Księstwa Poznańskiego. Bazar był ośrodkiem polskiego życia gospodarczego i politycznego pod zaborem pruskim. Hipolit Cegielski uczestniczy w życiu Bazaru, w Bazarze otwiera swój pierwszy sklep, w Bazarze mieszka też z rodziną urządzając w swoim mieszkaniu cykliczne spotkania przyjaciół, których Rezler opisuje jako organiczników, choć „drugiego szeregu dygnitarzy i działaczy Wielkiego Księstwa Poznańskiego” (M. Rezler 2000: 135).

- **Oddziaływanie Hipolita Cegielskiego jako autorytetu branżowego i naukowego**

Częścią pracy organicznej jest organizowanie pomocy naukowej i edukacyjnej, życia naukowego i branżowego społeczności polskiej. Organicznicy powołują zatem po temu stosowne stowarzyszenia i organizacje, w których aktywnie działa Cegielski. Jest członkiem dyrekcji Towarzystwo Naukowej Pomocy Wielkiego Księstwa Poznańskiego, członkiem założycielem oraz (przez krótki czas) wiceprezesem Towarzystwa Przyjaciół Nauk, tamże organizuje Dział Przyrodniczy. W latach 1865-68 jest także prezesem Centralnego Towarzystwa Gospodarczego (Agronomicznego).

- **Autorytet Hipolita Cegielskiego w dziedzinie upowszechniania wiedzy**

Hipolit Cegielski już gdy był nauczycielem w Gimnazjum św. Marii Magdaleny zabiegał o uruchomienie szkoły realnej w Poznaniu (szkoły o profilu zawodowym). Nie ustawał w swych staraniach do czasu jej powołania, a od 1866 r. zasiadał w składzie jej kuratorium. Wraz z Augustem Cieszkowskim i Tytusem Działyńskim zabiegał o powołanie polskiej szkoły rolniczej w Żabikowie dla kwalifikowanych rolników i zarządców wielkich majątków ziemskich. Otwarta po śmierci Cegielskiego (1870 r.) szkoła została wyposażona w maszyny i narzędzia rolnicze przez Fabrykę Hipolita Cegielskiego.

- **Intensywna obecność publiczna i branżowa Hipolita Cegielskiego, widoczność jego działań na rzecz upowszechniania wiedzy**

Cegielski był redaktorem naczelnym i autorem artykułów w dziennikach wydawanych w Wielkim Księstwie Poznańskim: Gazecie Polskiej (1848-1850), Gońcu Polskim (1850-1851). Regularnie publikował także w Ziemianinie, piśmie poświęconym rolnictwu i przemysłowi, organie prasowym Centralnego Towarzystwa Gospodarczego (Agronomicznego).

- **Pozytywne postrzeganie dobroczynności Hipolita Cegielskiego**

Cegielski podejmował liczne inicjatywy o charakterze dobroczynnym, m.in. był członkiem kierownictwa Domu Sierot pod wezwaniem św. Wincentego a Paulo, członkiem zarządu Towarzystwa Przemysłowego i Kupieckiego.

- **Prestż fabryki Hipolita Cegielskiego**

Szeroki zasięg fabryki Hipolita Cegielskiego (składy firmowe m.in. w Toruniu, Warszawie, Kaliszu, Kole, Włocławku, Płocku, Łowiczu, Petersburgu, Rydze i Moskwie) także wielkość fabryki (w 1869 r. fabryka ma 300 robotników i jest największym zakładem produkcyjnym w Poznaniu) wiąże nazwisko Cegielskiego ze znakomitą pozycją społeczną.

6. Poziom 4: identyfikacja sił dyskursywnych na poziomie globalnym (etnospólnoty)

Na upowszechnienie wyników pracy terminologicznej Hipolita Cegielskiego oddziaływały także siły dyskursu globalnego, dla celów tej pracy rozumianego jako dyskurs etnospólnotowy, których przykłady wymienię poniżej:

- **Siły lojalności narodowej**

Polska pozostawała w całym okresie życia Hipolita Cegielskiego pod zaborami, Poznań był częścią zaboru pruskiego. Ludność polska w swoich działaniach, szczególnie w okresie pracy organicznej, była skłonna działać na korzyść Polaków na zasadzie budowania wspólnoty więzi narodowej. Siły te intensyfikuje fakt, że do czasu powstania firmy Cegielskiego w Poznaniu nie było żadnej polskiej firmy handlującej maszynami rolniczymi, przy czym trzon rolnictwa tworzyli Polacy (por. Z. Grot 1980: 85).

- **Sily przemian społecznych**

Uwłaszczenie oraz fakt, że Wielkie Księstwo Poznańskie spełniało rolę „spichlerza” Prus, a potem Niemiec, spowodowało intensywny rozwój rolnictwa na tym terenie. Rodziło to zapotrzebowanie na mechanizację rolnictwa w celu zefektywizowania uprawiania ziemi.

- **Sily przemian strukturalnych**

Okres aktywności Hipolita Cegielskiego przypada na czas industrializacji, której przejawem w Wielkim Księstwie Poznańskim była mechanizacja rolnictwa. Postępująca mechanizacja rolnictwa rodziła z kolei zapotrzebowanie na maszyny rolnicze.

6. Podsumowanie

Hipolit Cegielski jest postacią, której dorobek jako pedagoga, przedsiębiorcy, filologa był już kilkakrotnie analizowany. Wyniki przeprowadzonych analiz połączone z analizą dorobku Cegielskiego jako terminologa pozwalają na refleksję nad działalnością Hipolita Cegielskiego w świetle aktualnego paradygmatu badań nad komunikacją specjalistyczną, wskazującego na konieczność analizy *terminu-w-tekście specjalistycznym-w-akcie-komunikacji-specjalistycznej-w-sytuacji-kulturowej* (por. H. Kalverkämper 2006: 85; A. Błażek 2018: 25 i nast.). Taka właśnie refleksja była celem niniejszego artykułu i pozwoliła w pierwszej kolejności ukazać Cegielskiego jako terminologa swoich czasów, z drugiej strony naświetliła czynniki komunikacji specjalistycznej oddziałujące na kształtowanie (się) i upowszechnianie terminologii.

Podsumowując należy stwierdzić, że kształtowanie (się) i upowszechnienie terminologii techniki rolniczej Hipolita Cegielskiego wynikało z:

- przedstawienia spójnego i opartego na systematycznej wiedzy filologicznej systemu terminologicznego z uwzględnieniem lokalnego horyzontu wiedzy;
- umiejętnego dostosowania go do wymogów języka polskiego;
- oddziaływania sił dyskursu (lokalnego i globalnego).

Podjęta powyżej analiza czynników wspierających upowszechnianie terminologii włącza zagadnienia terminologiczne w rozważania nad przyczynami, zakresem i skutkami podejmowania lub odrzucania propagowanych (bądź narzuconych) w danym społeczeństwie wzorów, w tym terminologii. Nasuwa ona także kolejne pytania:

- Od czego zależy akceptacja dla terminologii w komunikacji specjalistycznej?
- Po czyjej stronie leży odpowiedzialność za upowszechnianie wyników prac terminologicznych?
- Jak wygląda współpraca między instytucjami (przedsiębiorstwa, organizacje,odawca) w kwestiach upowszechniania terminologii?
- Czy terminologia spełnia tylko funkcje komunikacyjne i kognitywne, czy jako rodzaj „infrastruktury lingwistycznej” (współ-)konstruuje i (współ-)przekształca świat społeczno-kulturowy?

Są to pytania na wskroś aktualne, mimo że wynikają z analizy działalności terminologicznej postaci żyjącej w innym kontekście społeczno-historycznym.

Bibliografia

- Błażek, A. (2018), *Einheit in Vielfalt: der Bologna-Prozess. Fachlexikologische und fach-kommunikative Aspekte*. Berlin.
- Cegielski, H. (1852), *O słowie polskiem i konjugacyach jego*. Poznań.
- Cegielski, H. (1863), *Praktyczna mechanika rolnicza w zastosowaniu do potrzeb ziemian polskich*. Warszawa.
- Chłapowski, D. (1858), *O rolnictwie*. Poznań.
- Cirko, L. (2009), *Akceptacja w komunikowaniu się. Między preskrytywizmem a permi-sywizmem*. Wrocław.
- Galinski, Ch. / G. Budin (1999), *Deskriptive und präskriptive Terminologieerarbeitung*, (w:) L. Hoffmann/ H. Kalverkämper/ H.E. Wiegand (red.), *Fachsprachen – Languages for Special Purposes. Ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft*. Tom 2. Berlin etc., 2183–2207.
- Grot, Z. (1947), *Hipolit Cegielski*. Poznań.
- Grot, Z. (1980), *Hipolit Cegielski 1813–1868*. Poznań.
- Grucza, S. (2008), *Lingwistyka języków specjalistycznych*. Warszawa.
- Kalverkämper, H. (2004), *Translation – Anforderungen an eine Inter-Kunst*, (w:) L. Rega/ M. Magris (red.), *Übersetzen in der Fachkommunikation/ Comunicazione specialis-tica e traduzione*. Tübingen, 21–73.
- Kalverkämper, H. (2006), *Eigennamen in der Fachkommunikation: Onomastik der Mo-derne – eine moderne Onomastik? Ein kritisches Plädoyer für eine interdisziplinäre Methodologie*. Hamburg.
- Lewandowski I. (2013), *Hipolit Cegielski jako filolog klasyczny - Przypomnienie z okazji dwusetnej rocznicy urodzin (6 I 1813)*, (w:) „Symbolae Philologorum Posnaniensium Graecae et Latinae” XXIII/1, 141–159.
- Raczyński, J.A. (1860), *Katalog ilustrowany machin i narzędzi rolniczych fabrykacyi an-gielskiej ułożony i wydany przez J.A. Raczyńskiego*. Londyn.
- Rezler, M. (2000), *Hipolit Cegielski*. Poznań.
- Schubert, K. (2007), *Wissen, Sprache, Medium, Arbeit. Ein integratives Modell der ein-und mehrsprachigen Fachkommunikation*. Tübingen.
- Słowiński L. (1980), *Hipolit Cegielski jako filolog i pedagog*, (w:) „Kronika Miasta Po-znania” 3, 5–11.